

*Ірына Раманавя (Менск),
кандыдат гіст. навук, старшы навуковы супрацоўнік
Інстытута гісторыі НАН Беларусі*

“Рабочы ўжо ўсімі фібрамі свайго існавання зразумеў [...] што ўсялякая ўлада вораг рабочага класа”

Кулінарная аскеза для прафесійных рэвалюцыянераў і нігілістаў была самастойнай каштоўнасцю як знак адмаўлення ад нізкіх плоцевых спакусаў на карысць высокіх ідэалаў. Гастронамічны нігілізм стаў важнай складовай часткай папулярнай легенды пра першых бальшавікоў, якія быццам бы харчаваліся, як Ленін у Крамлі, толькі чорным хлебам і вадкай гарбатай.

“Канчатковая і беспаваротная перамога пралетарыяту” павінна была мець наступствам надыход эры рабчыкаў і ананасаў для ўсіх працоўных. Кожны дзень, праз радыё і газеты, на мiпынгах і сходах працоўным даводзілі, што з ліквідацыяй эксплуатацыі і прывілеяў, ростам вытворчасці сацыялізм абавязкова прынясе дастатак, і ўзровень жыцця павысіцца. Людзі павінны былі пранікнуцца неабходнасцю часовых ахвяраў і цяжкасцяў на шляху пераадолення адсталасці – спадчыны царскай Расеі. Прапагандысцкі апарат даводзіў людзям, што да рэвалюцыі ў працоўных не было шансаў атрымаць адукацыю, зараз яны могуць стаць інжынерамі; тады сялян эксплуатавалі памешчыкі, а рабочых – буржуі, зараз – рабочыя і сяляне самі ўласнікі зямель, фабрык і заводаў.

Утапічная ідэя пра век дабрабыту была матэрыялізаваная ў гіпсе, цэменце і інш. “Звышвысокія дасягненні” савецкай сельскай гаспадаркі знайшлі адбітак у архітэктурным афармленні ўсіх помнікаў той эпохі: крытыя рынкі, вакзалы, паштамты і інш. упрыгожваліся велізарнымі жывапіснымі пано-націормортамі, фрэскамі, мазаікамі з усемагчымымі вобразамі ўрадліваасці (каласы, снапы, плады).

На справе ж аказалася не да рабчыкаў. У 1930-я г. у лексіконе савецкага чалавека з’явіўся такі эўфемізм як “здабыць” (“дастаць”), узніклі тэрміны “блат”, “дэфіцытныя тавары”. Як заўважыў амерыканскі журналіст Р.Кайзер, рускія не могуць сказаць, што яны любяць, паколькі заўсёды ядуць не тое, што хочуць, а што здабудуць¹.

¹ Геніс А. Два расследавання. Москва, 2002. С. 275.

Паставіўшы прыватнае прадпрымальніцтва па-за законам, дзяржава засталася адзіным вытворцам і размеркавальнікам усіх тавараў і паслуг. Аднак прамысловасць СССР на пачатку 1930-х г. вырабляла ў год на душу каля 5 кг мяса і рыбы, 8 кг цукру, 12 кг малочных прадуктаў, 0,5 кг жывёльнага масла, 3 л алею, менш чым 1 бляшанку кансерваў, 80 см баваўняных тканінаў, 0,4 пары скуранага абутку (поўчаравіка на чалавека), адну шкарпэтку ці панчошу, а таксама адну пару бялізны на 20 чалавек насельніцтва. За гады першых пяці год лёгкай і харчовай прамысловасць павялічылі вытворчасць, аднак і ў 1940 г. на душу насельніцтва імі выраблялася 16 м баваўняных, 90 см шарсцяных і 40 см шоўкавых тканін, менш чым тры пары шкарпэтак і панчоў, пара скуранага абутку, менш за адну пару бялізны, 13 кг цукру, 8-9 кг мяса і рыбы, каля 40 кг малочных прадуктаў, каля 5 кг алею, 7 бляшанак кансерваў, 5 кг кандытарскіх вырабаў, 4 кг мыла². Натуральна, тавараў хранічна не хапала, нягледзячы на тое, што ў выніку надмернай эмісіі грошай цэны ўвесь час раслі (з 1928 г. да 1940 г. кошт хлеба павялічыўся ў 11, сукна – у 13 разоў і г.д.), а рэальная зарплата адставала ад росту цэн.

Асноўнымі формамі новай сістэмы гандлю сталі выдача па картках (1929—1935 г.), нарм іраваны продаж і г.зв. “закрытае размеркаванне”³.

Пры размеркаванні (зарплата, размеркаванне кватэраў, нормы карткавага забеспячэння і інш.) дзяржава кіравалася прынцыпам дзяржаўнай карысці. Гараджане атрымлівалі перавагу перад вясковымі жыхарамі, а насельніцтва буйных індустрыяльных цэнтраў – перад жыхарамі малых і неіндустрыяльных гарадоў⁴. Карткі на харчовыя тавары выдаваліся толькі працоўным у дзяржаўным сектары і іх утрыманцам у залежнасці ад месца працы і пасады. Так, рабочыя (якія, як вядома, абвяшчаліся класам-дыктатарам і знаходзіліся ў параўнанні з іншымі працоўнымі ў прывілеяваным становішчы) дзяліліся на 3 катэгорыі (спісы). У першым квартале 1932 г. рабочыя першага спісу на месяц атрымлівалі 2,4 кг крупаў, 2 кг мяса, па 600 г рыбы і тлушчаў і кожны дзень па 800 г хлеба. Рабочыя другога спісу – 1 кг крупаў, 400 г мяса на месяц, па 700 г

² Осокина Е. За фасадом “сталинского изобилия”: Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации. 1927 – 1941. Москва, 1999. С. 40, 184.

³ Афіцыйна карткавая сістэма ў СССР уводзілася з 1929 г. Пры нармаванні па картках пэўная абмежаваная колькасць тавара адпускалася пасля аплаты і па прад’яўленні спецыяльнай карткі. Пры закрытым размеркаванні тавары размяркоўваліся па месцу працы праз закрытыя крамы, куды дапускаліся толькі працаўнікі дадзенага прадпрыемства ці ўстановы альбо асобы з пэўнага спісу. Прывіліі ў харчовым забеспячэнні выражаліся ў розных формах: спецпайкі, элітныя закрытыя крамы, закрытыя рабочыя кааператывы, спецсталюўкі на працы і інш.

⁴ Осокина Е. За фасадом... С. 66.

хлеба штодзень. Рабочыя трэцяга спісу – толькі 500 г крупаў на месяц і па 500 г хлеба штодзень. Аднесеныя да катэгорыі “іншых” атрымлівалі менш за ўсіх Сярод іх самы мінімальны паёк мела трэцяя катэгорыя: 200 г хлеба ў дзень і 350 г крупаў на месяц⁵. Названыя пайкі амаль заўсёды заставаліся недасягальным ідэалам як па асартыменту, так і па колькасці. Нават прывілеяваным спажывуцам, за выключэннем невялікай эліты, дзяржава не забяспечвала сытага жыцця.

Нягледзячы на рост нарыхтовак хлеба, усё менш становілася прадуктаў харчавання для гарадоў, колькасць жыхароў якіх працягвала хутка павялічвацца. У 1931 г. урад зменшыў нормы для многіх катэгорый і ўвогуле пазбавіў забеспячэння цэлыя групы працоўных. У 1932 г. былі ўведзеныя яшчэ больш жорсткія абмежаванні: скараціліся нормы для рабочых, а іх сямейнікі (у т.л. дзеці) увогуле перасталі атрымліваць прадукты па картках. Кошты на рынку раслі, грошай не хапала. Шырока распаўсюджваліся тыф, сухоты, воспа. Рабочыя кідалі фабрыкі і заводы, сяляне ўцякалі з галодных вёсак, у выніку мільёны савецкіх грамадзян мыкаліся па краіне.

Партыя і ўрад павялі барацьбу з прагуламі. На прадпрыемствах уводзілася больш жорсткая дысцыпліна. Гэта выклікала абурэнне рабочых: “Нельга так рэзка падыходзіць да рабочых. Рабочыя пасьяла работы заняты здабываннем сабе дадатковага харчавання, а таму на работу не прыходзяць”; “Аб прагулах дэкрэт выдаў, а пра спэцоўку забыліся. Гэты дэкрэт – пагібель для рабочых, ён прывядзе да хуліганства”⁶.

Зніжэнне нормаў забеспячэння выклікала ў шэрагу месцаў выступленні працоўных. Стыйкіны бунт у Барысаве 7 – 9 красавіка 1932 г. суправаджаўся разгромам хлебных крамаў, раскраданнем хлеба з павозак, была спроба арганізацыі дэманстрацыі⁷. У маі “хлебныя бунты” адбыліся ў Віцебску⁸ і інш.

Да размеркавальніка літары “А” пастановай Бюро ЦК КП(б)Б у 1934 г. было прымацавана 80 чалавек вышэйшых партыйных і дзяржаўных кіраўнікоў (члены і кандыдаты Бюро ЦК КП(б)Б, загадчыкі аддзелаў, наркомы, намеснікі наркомаў і г.д., у тым ліку прэзідэнт АН, рэдак-

⁵ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). Ф. 4, воп. 21, адз. 300, арк. 100.

⁶ Тамсама, адз. 322, арк. 127. Матэрыял пра рэалізацыю пастановы ЦВК і СНК аб прагулах, складзены агітмасаддзелам ЦК КП(б)Б. 2 снежня 1932 г. Копія. На беларускай мове.

⁷ Тамсама, адз. 301, арк. 331-336. Пастанова Бюро ЦК КП(б)Б пра здарэнні ў г. Барысаве 7, 8, 9 красавіка 1932 г. 14 красавіка 1932 г. Завераная копія. На беларускай мове.

⁸ Тамсама, адз. 368, арк. 505-509. Закрыты ліст сакратара ЦК КП(б)Б Рыскіна сакратару Віцебскага ГК КП(б)Б Судакову аб недапусцімым становішчы з забеспячэннем рабочых горада. Май 1932 г. Завераная копія. На рускай мове.

тары газет “Звязда” і “Рабочы”) і іх сем’і. У месяц яны атрымлівалі на кожнага сямейніка 3,5 кг мукі, 3 кг крупы, 2 кг цукру, 1,5 кг масла, 1 кг сыру, 1 кг маргарыну, 3 кг мяса, 2 кг свежай рыбы, 1,5 кг рыбы завознай, 1 кг селядцоў, 1 кг вэнджаніны, 1 бляшанку кансерваў, 13 л малака (і яшчэ па 24 л на кожнае дзіця), кандытарскіх вырабаў – без нормы. Да размеркавальніку літары “Б” было прымацавана 400 чалавек (загадчыкі аддзелаў ЦК КП(б)Б, намеснікі наркомаў, дырэктары буйных рэспубліканскіх трэстаў, начальнікі асобных аб’яднанняў, буйных збытавых арганізацый, рэдактары газет, дырэктары буйных навукова-даследчых інстытутаў і ВНУ, ваенныя і навуковыя працаўнікі, мастакі, пісьменнікі і інш.). Яны атрымлівалі на кожнага едака ў месяц 3 кг мукі, па 2 кг крупы і цукру, 1 кг масла, 500 г сыру і маргарыну, 3 кг мяса, 1,5 кг рыбы свежай і рыбы завознай, 1 кг селядцоў, 1 бляшанку кансерваў, 1 кг кандытарскіх вырабаў і па 12 л малака на кожнае дзіця⁹.

Калі параўноўваць нормы забеспячэння вышэйшай наменклатуры і “іншых” то, зразумела жаданне апошніх “сабрацца ў гурток і спяваць рэвалюцыйныя песні, ці далучыцца да тэарыстаў, ці красці”¹⁰.

Новае сацыяльнае раслаенне хвалявала рабочых: “Нават пры сучасным паўгалодным стане ўся Савецкая Расея ў стане пракарміць адзін Маскоўскі Крэмль добрымі булкамі і тлушчаў колькі трэба, а мы то зусім справа іншая”¹¹; “Свядомыя” атрымліваюць страшэнныя аклады. Для іх няма разрухі”¹²; “У савецкай краіне рабочы жыве як сабака, ён ходзіць галодны, усе ў яго цягнуць, а самі камуністы бяруць сабе што хочучь”; “Маецца верш Някрасава – каму на Русі жывецца весела, а зараз у нас спытайце: каму добра жывецца ў Саюзе СССР? Пэўна нікому, хоць ёсць група прывілеяваных – гэта вярхушка, якая атрымлівае добры заробак і паёк. Я супраць гэтых пайкоў, чаму гэта яны павінны есці лепш за мяне рабочага, а я павінен галадаць, перажываць цяжкасці патрэбна калектыўна, не павінна быць размежаванняў паміж партактывам вярхушкі і

⁹ Тамсама, адз. 457, арк. 284-287. Наменклатура, прымацаваная да размеркавальнікаў літары “А” (80 чалавек) і нормы, выдаваемых прадуктаў па размеркавальніку літары “А” на кожны месяц. Наменклатура, прымацаваная да размеркавальніка літары “Б” (400 чалавек) і нормы, выдаваемых прадуктаў па размеркавальніку літары “Б” на кожны месяц. Дадатак да пратаколу Бюро ЦК КП(б)Б ад 26 мая 1934 г. На беларускай мове.

¹⁰ Толстая Т. День: личное. Москва, 2001. С. 460.

¹¹ НАРБ, ф.4, воп.21, адз. 272, арк. 570. Ліст камісара канторы ВЭО пры шоўкавай фабрыцы (г. Магілёў) Марка Собалева ў ЦК ВКП(б) аб празмерна цяжкім становішчы працоўных. 22 мая 1932 г. Копія. Пераклад з рускай мовы.

¹² Тамсама, адз. 19, арк. 111. Тэкст размовы старшыні Беладзела прафсаюза хімікаў Сондака з рабочымі шклозавода “Камінтэрн” пра тое, што хвалюе рабочых. Пераклад з рускай мовы.

шараговым камуністам рабочым”¹³; “Мы патрабуем не рабіць розніцы паміж народамі і партыйцамі, паміж сумленнымі працоўнымі і жонкай партыйца, паміж лаяльным гр-нам і камсамольцам”¹⁴.

У 1932 г. рабочыя звярталіся ў ЦВК БССР: “Ці доўга гэта будзе працягвацца галадоўка, у якой мы знаходзімся зараз? Нам здаецца, што дрэнна будаваць сацыялізм на галодных людзях, праўда, трэба сказаць, што не ўсе галадаюць і не на ўсіх адбіваецца пяцігодка: напрыклад, на дваран (ВКП(б), займаючых высокія і сярэднія пасады, гэтыя людзі могуць вытрымаць 5 пяцігодак, а рабы (рабочыя беспартыйныя, таму што ім нічога не давяраюць, нават можна чакаць, што хутка паздымаюць дворнікаў беспартыйных і паставяць партыйных таму, што не давяраюць лапаты і мётлы) пачынаюць пухнуць ад 1-й пяцігодкі. Хіба дапушчальна, каб рабочаму выдавалася толькі 300 грамаў хлеба ў дзень, цукру зусім пазбавілі, а мы яшчэ апаганьваем, што ў буржуазных краінах дрэнна, у той час як у буржуазных краінах няма карткавай сістэмы – спісы, катэгорыі, чэргі і да таго падобнае. Мы, рабочыя працуючыя, хацелі б так жыць, як у Амерыцы беспрацоўныя, і мы больш нічога не хацелі б. Калі будзе канец скурадзёрства з нас, мала таго, што галодны, дык яшчэ з цябе цягнуць твае мазолістыя капейкі. Вось малонак: пай ЦРК¹⁵, культпада-так¹⁶, падатак, пяцігодка, пай жакта¹⁷, ячэйка МАДР¹⁸ і ДТДР¹⁹, Асааві-яхім²⁰, саюз паветрафлот²¹, Аўтадор²², акрамя таго яшчэ ёсць іншыя адлічэнні на пабудову танкаў, аэрапланаў, матарызацыя памежных войскаў, увогуле цяжка ўсё пералічыць. Заробак у месяц 120 – 130 руб., а на самой справе прыносіш дадому рублёў каля 70, вось і жыві, і пракармі дзяцей і жонку, у той час як з кааперацыі нічога не атрымліваеш, а на базары цэны недаступныя. Але яшчэ гэтага мала, што вылічваюць, дык яшчэ зніжаюць заробак, у параўнанні з даваенным часам і зараз, то сучасны заробак сведчыць аб шалёнай эксплуатацыі рабочых, а вось прыклад: да ваеннага часу мы зараблялі 1 р.70 к. і да 2 р. у дзень – гэта

¹³ Тамсама, адз. 268, арк. 169-171. Зводка пра адмоўныя настроі сяброў КП(б)Б на глебе харчовых цяжкасцей на 13 снежня 1932 г. Пераклад з рускай мовы.

¹⁴ Тамсама, адз. 97, арк. 30. Ліст у рэдакцыю газеты “Звязда” ад беспрацоўных г. Мінска. 21 мая 1926 г. Копія. Пераклад з рускай мовы.

¹⁵ ЦРК – Цэнральныя рабочыя кааператыў.

¹⁶ Падатак, які ўтрымліваўся на культурныя патрэбы.

¹⁷ ЖКТ – жыллёва-кааператыўнае таварыства.

¹⁸ МАДР – Міжнародная арганізацыя дапамогі барацьбітам рэвалюцыі.

¹⁹ ДТДР – Дабраахвотнае таварыства дапамогі рабочым.

²⁰ Асаавіяхім – Осоавіахим – Общество содействия обороне и авиационно-химическому строительству СССР.

²¹ Саюз паветрафлот – Таварыства сяброў паветранага флоту.

²² Аўтадор – таварыства садзейнічання развіццю аўтамабілізму і паляпшэнню дарог.

значыць на 8-10 фунтаў сала, калі лічыць па 20 кап. фунт ці на 3 асмiны бульбы па 60 кап. асмiна, а ў сучасны час мы толькі зарабляем на $\frac{1}{2}$ фунта сала пры заробку 5 р. у дзень, сала лічачы па 10 р. (базарны кошт), на 1 асмiну бульбы мы павiнны працаваць 9 дзён, бо яна каштуе 45 р. У стары час чорнарабочы зарабляў ад 30 кап. да 70 кап. у дзень, што складала $1\frac{1}{2}$ – 3 фунты сала, а зараз мы павiнны зарабіць калі на [сала, то] 80 р. у дзень, а на бульбу 135 р. у дзень. З гэтага мы прыходзім да высновы, што справа ідзе не да лепшага, а да горшага з дня ў дзень [...] Вось факт: вышэйшы клас (ударнікі), 1 клас (рабочыя 1 спісу 1 катэгорыі), 2 клас раб. (2 спіс 1 катэг.) і 3 клас рабочых – гэта 3 спіс 1 кат. і г.д. пазбаўлены ўсіх правў і магчымасцей да жыцця. Дазвольце вам сказаць, калі б было такое становішча ў рабочых за мяжой як у нас, то даўно там была б рэвалюцыя, бо сацыялізм цяжка будаваць на гарэлы, якой у нас па лаўках шмат, а прадуктаў няма [...]”²³

Марк Собалеў, камісар пры Магілёўскай шаўювай фабрыцы, пісаў у ЦК КП(б)Б: “Не трэба сядзець у Крамлёўскіх палацах і чытаць толькі кнігі Маркса і Энгельса, а трэба праехаць інкогніта куды-небудзь і паглядзець, як ядуць і жывуць рабочыя на 200 грамаў хлеба ў дзень пры 60-75 руб. жалавання ў месяц і 100 руб. за пуд мукі на базары. А то ж добра вырашаць збожжавыя праблемы на мяккіх канапах у Крамлёўскіх палацах і асабліва пасля тлустага абеду і кубка кавы, там седзячы, можна планаваць сацыялізм хоць тысячу гадоў і вырашаць збожжавыя праблемы за кошт зніжэння пайка да 200 грамаў у дзень (маўляў, дурная справа нехітрая), а вось пражыць самому на 100 грамаў хлеба і глядзець на марнеючую ад недадання жонку і дзяцей, якія нявечацца ад голаду – гэтая справа некалькі іншага парадку. Вы можаце сказаць, што пераходны перыяд патрабуе напружання і ахвяр – так, мы бачым, як некаторыя трэстманы і інжынеры ўвогуле ахвяруюць, атрымліваючы 500 – 400 руб. у месяц, камандзіраваных, сутаных, будзе столькі, каліне больш [...] Зусім не дзіўна пасля гэтага, калі ўжо рабочы ідзе на фабрыку, [то] толькі для простага фармальнасці, ён ужо перастаў верыць салодкім словам, якія абяцаюць цэлы рай на небе (сацыялізм), але на зямлі (у сапраўднасці) забіраюць ад яго і чорны хлеб і няшчасную бульбу. Рабочы ўжо ўсімі фібрамі свайго існавання зразумеў, што ўсялякая ўлада ад госпада і што яна вораг рабочага класа. Зараз жа рабочы жыве ў сто разоў горш, чым ён жыў да рэвалюцыі, калі прыкладна ён атрымліваў 7 руб. у месяц, то за гэтыя сем руб. ён мог купіць 14 пуд. жыт. мукі ці 2 п. чаравікаў, ці добры рабочы касцюм, ці 35 фунтаў сала, ці 42 дзесяці яек, ці 21 фунт каровiнага масла. Акрамя таго, ён мог за 10 кап. паабедаць і за 10 кап. папіць

²³ НАРБ. Ф. 4, воп. 21, адз. 272, арк. 600. Пераклад з рускай мовы.

гарбаты. Але што ён зможа дастаць зараз за свой заробак 50–70 руб., за 70 руб. ён мае два вазы дроў, [ці] 1 пуд жытняй мукі, [ці] 1 п. чаравікаў, [ці] 1 касцюм, [ці] 7 ф. сала, [ці] 7 ф. масла, [ці] 23 дзесяткі як. Акрамя таго, калі ён працуе на шоўкавай фабрыцы, якая знаходзіцца на адлегласці 5–4 вёрстаў ад горада, то ў горадзе нідзе яму паесці нічога не дадуць [...] Але ў адносінах паноў партыйцаў заўважаецца зусім іншае. Яны сабе ўзялі былую дыетычную сталойку, абсталявалі па ўсіх правілах, там у іх і гарбата і добрыя абеды, чысціня, ахайнасць і парадак. Ну, амаль што буфет былога дваранскага сходу. Мала таго, ім партыйцам, як людзям прывілеяваным, было, канешне, сорамна месціцца ў былым доме Рабрэса²⁴ па Ленінскай вуліцы, а таму яны ўзялі дом музея для свайго квітнення. Музей, канешне, згрузілі як непатрэбны хлам па нейкіх складах, амбарах, усё перабілі, пераламалі, пазбавілі не толькі горад Магілёў, але і ўсю Беларусь сузрання гісторыі культурнага развіцця свайго народа і свайёй краіны”²⁵.

Выклікаў незадаволенасць працоўныя той факт, што рабочыя Масквы і Ленінграда знаходзіліся ў лепшым становішчы, чым Менску: “Больш звяртаюць увагу на рабочыхцэнтральных гарадоў – Масквы, Ленінграда, якім выдаюць па 400г чорнага хлеба і 400г беллага, а таксама і інш. прадукты, а я атрымліваю 600 г чорнага хлеба, калі маецца для тых, то павінна быць і для ўсіх, усе мы рабочыя маем адны і тыя-ж правы”²⁶. “Навокал сволачы. Я перастраляў бы ўсіх, хто выдумаў гэтыя спісы. Чым рабочыя нашай фабрыкі горшыя астатніх фабрык”²⁷. Уліпені 1932 г. рабочыя Дубровенскай мануфактуры пісалі: “Хлеб даюць на рабочага 400г, на дзіця 200г і паўкіло крупы на рабочага і ўсё, а з гэтага трэба месяцжыць. А хто ўжо кажа пра іншыя прадукты, як, напрыклад, дровы, мяса, рыбы рознай, аб гэтым нават зусім не ўспамінай. Але як нам вядома, водзкі ленынградскіх рабочых, маскоўскіх і іншых гарадоў, там выдзяляюць для рабочых больш хлеба, чым у нас, і мяса, і рознай рыбы, і цукар даюць ім кожны месяц, і яны на самой справе адчуваюць вольнае жыццё нашай улады [...] То ўнікае адно пытанне, калі на самой справе нічога няма, то чаму ёсць усё і часта для ленынградскіх і маскоўскіх рабочых, а для нас няма нават адзін раз на год”²⁸.

²⁴ Дом Рабрэса – Дом работнікаў просвешчання – Дом працаўнікоў асветы

²⁵ НАРБ. Ф.4, воп.21, адз. 272, арк. 571-573. Пераклад з рускай мовы.

²⁶ Тамсама, адз. 268, арк. 170. Зводка пра адмоўныя настроі членаў КП(б)Б на глебе харчовых цяжкасцей на 13 снежня 1932 г. Пераклад з рускай мовы.

²⁷ Тамсама, адз. 368, арк. 507. Закрыты ліст сакратара ЦК КП(б)Б Рыскіна сакратару Віцебскага ГК КП(б)Б Судакову аб недапусцімым становішчы з забеспячэннем рабочых горада. Май 1932 г. Завераная копія. Пераклад з рускай мовы.

²⁸ Тамсама, адз. 385, арк. 98-100. Ліст групы рабочых ударнікаў Дняпроўскай мануфактуры (г.Дуброўна) да правадыроў Цэнтральнага Камітэта Камуністычнай партыі. 8 чэрвеня 1932 г. Копія. Пераклад з рускай мовы.

Каб стрымаць падзенне жыццёвага ўзроўню рабочых, яшчэ з пачатку 1920-х г. пры фабрыках і заводах ствараліся сельскія дапаможныя гаспадаркі, рабочыя надзяляліся ўчасткамі зямлі для індывідуальнага агародніцтва, пашыралася сетка закрытых і цэнтральных рабочых кааператываў (ЗРК і ЦРК) і аддзелаў рабочага забеспячэння.

У 1934 г. рабочыя завода імя Варашылава так ацэньвалі свае “перспектывы”: “На зіму цалкам забяспе чыў сябе з індывідуальнага агароду – бурачкамі, капустай і часткова бульбай”; “Кармлю парася: не разумею, чаму во трубаў было 1 р. кілаграм, зараз – 1р.75 к. Пасля гэтага мука таксама падскочыла, але хлеб зараз танней, чым вотруб’е, і таму шмат хто купляе для свіней (кілаграм хлеба 1р.50 к., кілаграм вотруб’я – 1р.75 к.) хлеб”; “Кажучы праўду, я не ведаю, што б рабіў, калі б у мяне не было індывідуальнага агароду. Гэты індывідуальны агарод дае мне магчымасць пратрымацца ў перыяд сацыялістычнай рэканструкцыі. Так, напрыклад, гародніны на базары я ў гэтым годзе не купляў і не буду купляць. Бульбы мне хопіць да новага года, агуркоў насаліў столькі, што суседзі мае з завода “Большавік” і інш. таварышы бяруць у мяне, і ў мяне яшчэ шмат застаецца. Акрамя таго ў мяне будзе 1¹/₂ – 2 п. фасолі”²⁹.

Рабочыя скардзіліся: “Таксама няма зімовага адзення. Жаночых зімовых паліто шмат у продажы, жонка сабе купіць, а на мой рост паліто няма. Мне патрэбен №52, я купіў 47. Хаджу – як жулік – паліто па калена”; “Крызісу ў мануфактуры ў нас няма, але чамусьці ў горадзе насоўкі ніяк нельга дастаць”³⁰.

Адкрыты продаж нехарчовых тавараў таксама паступова згортаўся. Замест гэтага ўводзілася іх размеркаванне па прадпрыемствах і арганізацыях па талонах і ордэрах³¹.

У міф аб тым, што ўся краіна перажывае цяжкасці “пераходнага перыяду” беларускія рабочыя больш не верылі, ды і перыяд зацягнуўся. Не выклікалі больш энтузіазму і спасылкі на неабходнасць пераадолення капіталістычнага мінулага, больш таго, як сведчаць вышэйпрыведзеныя

²⁹ Тамсама, адз. 642, арк. 256-260. Дакладная запіска Л. Готфрыда Сакратарам ЦК КП(б)Б Гікала і Валковічу аб выніках размовы з беспартыйнымі рабочымі завода “Варашылава” адносна матэрыяльна-бытавых умоў жыцця. 1935 г. Арыгінал. Пераклад з рускай мовы.

³⁰ Тамсама.

³¹ Дзяржаўныя і кааператывныя крамы ў 1930-я гг. мелі нізкія цэны і доўгія чэргі. Тавараў у іх не хапала. Альтэрнатывай з’яўляліся калгасныя рынкі, дзяржаўныя “камерцыйныя” крамы, крамы Торгсіна. Калі апошнія гандлявалі толькі за валюту і каштоўныя металы, то першыя два – за саўзнакі, аднак цэны былі даволі высокімі і недаступнымі для абсалютнай большасці працоўных. Разам з тым, даволі шырокае распаўсюджванне ў СССР у 1930-я гады меў г.зв. “чорны рынак”.

чытаты, усё часцей яно здавалася рабочым не такім ужо змрочным, у параўнанні з рэаліямі 1930-х гадоў.

Яшчэ адным міфам, які актыўна выкарыстоўвала савецкая прапаганда і які павінен быў моцна суцяшаць савецкіх рабочых, з’яўляўся міф аб празмернай беднасці працоўных буржуазных краін. Нават у манументальнай “Книге о вкусной и здоровой пище” (якая вытрымала мноства перавыданняў і з’яўляецца, па трапнай заўвазе сучаснага рускага пісьменніка А.Геніса, гастронамічным аналагам такіх “стылёвых” помнікаў сталінскай эпохі, як метро і ВДНХ³²) цэлы параграф ва ўводзінах прысвечаны “голаду і пастаяннаму недаданню рабочых масаў капіталістычных краін”. Для падмацавання сваіх слоў аўтары спасылаюцца на працу Ф.Энгельса “Становішча рабочага класа ў Англіі”, якая ўбачыла свету 1845 г.³³ Беларускія рабочыя дыскутавалі не толькі з Энгельсам, які пісаў пра нясвежыя прадукты, якія набывалі англійскія рабочыя амаль сто гадоў таму, але і з савецкай прапагандай. З ліста рабочых у ЦВК БССР ад 20 мая 1932 г.: “У газетах нашых пішуць, што за мяжой беспрацоўныя на сметніках гнілыя яйкі збіраюць і ядуць, і, што стаяць у чэргах за міскай супа. Паспрабуйце ў нас знайсці на сметніках гнілое яйка, запэўніваем, што не знойдзеце, бо ў нас працоўны сам яго з’есць, а адносна міскі супа, дык стойце цэлымі суткамі і то за грошы не дастанеце, таму што закрытыя ўсе гарадскія сталоўкі, за выключэннем кафэ-рэстарана-скурадзёра, якому нясі свой аднадзённы заробак на адну вячэру”³⁴.

Нягледзячы на масавы голад 1932–1934 г. у СССР, план дзяржаўных нарыхтоўак, цаной мільёнаў жыццяў, быў выкананы. А наступленне новай эры ў савецкім спажыванні, эры дастатку і багацця, павінна была знаменаваць сабой адмена карткавага забеспячэння (1935–1936 г.).

Самым папулярным лозунгам другой паловы 1930-х гадоў стала скарачанае фразы Сталіна: “Жыць стала лепш, таварышы, жыць стала весялей”. Прапаганда трубіла аб штодзённай даступнасці для самых шырокіх масаў савецкіх працоўных не толькі неабходных прадуктаў харчавання і прамысловых тавараў, але і такіх “узораў буржуазнага дабрабыту” як сасіскі, вялікая колькасць гатункаў марозіва (па словах галоўнага забеспячэнца краіны А. Мікаяна “вельмі смачнага і пажыўнага прадукту”), шампанскага (па словах Сталіна “прыкметы матэрыяльнага дабрабыту, прыкметы заможнасці”³⁵) і, нават, кетчупу. Пасля рэкламы гэтых прадуктаў, абмяркоўваць у газетах радыё праблемы недахопу хлеба альбо газы было б нават не этычна. Так, падчас перавыбараў Мінскага

³² Геніс А. Два расследования. С. 293.

³³ Книга о вкусной и здоровой пище. Москва, 1952. С. 11-12.

³⁴ НАРБ. Ф.4, воп.21, ад.з. 272, арк. 600. Пераклад з рускай мовы.

³⁵ Книга о вкусной и здоровой пище. С. 80.

гарсавета ў лістападзе 1934 г. газета “Звязда” змясціла артыкул “Жорстка крытыкавалі работу гарсавета варашылаўцы”. Прэтэнзіі, якія высунулі выбаршчыкі з заводу імя Варашылава зводзіліся да наступнага: нерацыянальнае выкарыстанне сродкаў, адпушчаныя для школ, дарагавяна білетаў у тэатр, адсутнасць марозіва ўлетку ў горадзе³⁶.

У параўнанні з перыядам карткавай сістэмы, і тым больш голада, матэрыяльнае становішча ўсіх групаў насельніцтва ў другой палове 1930-х гадоў палепшылася. Аднак адкрыты гандаль не атрымаўся. Адмена картак была больш прапагандысцкім актам, чым вынікам рэальнай эканомікі. Праблемай было купіць літаральна ўсё, за выключэннем гарэлки. У гарадах выстройваліся вялікія чэргі, мясцовыя ўлады, каб неяк вырашыць праблему, уводзілі продаж тавараў і, перш за ўсё хлеба, па папярэдне складзеных спісах, арганізавалі дастаўку хлеба на дом. Прыезджыя, камандзіровачныя ці вясковыя жыхары, як паведамляў СНК БССР у ЦК КП(б)Б, “бачаць у магазінах хлеб, але купіць яго не могуць”³⁷.

Ужо ў лютым 1935 г. НКУС БССР даносіў у ЦК КП(б)Б і СНК БССР пра вельмі напружанае становішча з хлебам у шэрагу раёнаў БССР. Вялікія чэргі за хлебам стаялі ў Слуцку, Старобіне, Оршы, Крупках. У Мазырскім раёне вяскоўцам, рабочым дробных прадпрыемстваў і сама-тужнікам хлеб не прадавалі ўвогуле.

Даволі хутка краіна зноў стыхійна спаўзла да нарміраванага продажу, а 25 жніўня 1936 г. ён быў замацаваны пастановай ЦК ВКП(б) і СНК СССР. На справе нарміраваны продаж выглядаў так, як распавядаў гомельскі рабочы ў сваім лісце ў газету “Известия” (красавік 1937 г.): “Сям’я ў сярэднім складаецца з 3 – 4 асобаў, а то і больш. Значыць, кожнай сям’і абавязкова трэба больш за 2 кг, а падчас і больш за 4-ы. Пры самых спрыяльных абставінах – калі я буду адзіным пакупніком у магазіне і папрашу адважыць 4 ці 6 кг хлеба ў адзін адвес ці 4 – 6 у 2–3 адвесы, то ўжо пойдзе ўдвая-ўтрыя больш часу. Калі б нават хлеба было роўна па 2 кг – тройчы зрабіць са мной патрэбны разлік. Паспрабуйце яшчэ да гэтага дадаць, што хлябцы, як на зло, важаць 2200 – 2300 г, што водпуск цэлага хлябца з лішнімі 200 – 300 г, роўна як і перавес хаця б на 1 г, цягне судовы працэс – вам стане зразумела, што ў крамах не толькі ўтрыя больш пакупнікоў, але кожны губляе ўдвая больш часу на гэтыя 2 кг – пакуль адважаць, прыбавяць і ўбавяць не адзін крайчык”³⁸.

Карэнны жыхар г. Мінска, сябра саюза кінематаграфістаў У.І.Святлоў успамінае: “Калі адмянілі карткі, па-мойму, яшчэ горш стала. Бацька

³⁶ НАРБ. Ф. 4, воп. 21, адз. 680, арк. 23.

³⁷ Тамсама, адз. 1608, арк. 80.

³⁸ Тамсама, адз. 1044, арк. 10-11. Пераклад з рускай мовы.

працаваў. Маці ўвесь час хварэла, часта ляжала ў бальніцы – тады зусім есці не было чаго. Амаль галадалі. Я з дзяцінства вымушаны быў сам “здабываць” ежу. А гэта было вельмі цяжка – такія чэргі за ўсім былі. Я з авоськай з сямі гадоў не развітваўся. Купіш што-небудзь, так будзе што паесці. Нават за хлебам, і за мясам, і за кілбасой якой-небудзь трэба было выстаць велізарныя чэргі. А я па гэтых чэргах увесь час бегаў. Як даведаюся, што што-небудзь дзе-небудзь даюць, дык я туды. Ці малако, ці сыроватку”³⁹.

Вясной-летам 1937 г. рэдакцыя газеты “Известия” атрымала з Беларусі шэраг лістоў пра дрэннае забеспячэнне хлебам. Рагачоўскія рабочыя пісалі: “Надыходзіць 1 мая, у нас да гэтага часу больш за 4 месяцы няма хлеба, а калі хто хоча атрымаць, то займаюць чаргу ў 2 – 3 гадзіны ночы, ні крупы, ні мукі ніякай няма ў кааперацыях, і ў давяршэнне ўсяго надыходзяць урачыстыя дні, а ў нас у поўным сэнсе слова няма нічога, скажыце нам – чаму? Калі гэта так усюды, то мы не супраць, мы прывыклі і можа пераносіць недахопы. Калі так усюды, мы ніколі пра гэта і не ўспомнім, мы будзем ведаць, што гэтыя нястачы, гэтыя недахопы мы часова перажываем для карысці дзяржавы, але калі ў вас не так – то дайце нам адказ, чаму ў нас такія недахопы, няхай бы хаця б выдзелілі гэтыя 2 – 3 дні мая, калі ў вас будзе недавер, прыйшліце сюды ў Рагачоў паціхеньку свайго чалавека і хай пройдзе ад 3 да 4 гадзінаў ночы каля кааперацыі і ён пабачыць нашу праўду”⁴⁰.

“Гарунугандаль”⁴¹ і Мінхарчгандаль зрабілі працоўным сталіцы ардэнаноснай Беларусі арыгінальны “сюрпрыз” да дня святкавання 1 мая. 30 красавіка ўсе хлебныя крамы г. Менску ззялі... поўнай адсутнасцю хлеба. Да позняй ночы стаялі велізарныя чэргі ў хлебных лаўках у чаканні дастаўкі хлеба. Так, галавацяпы, а можа быць і горш, “дапамагалі” працоўным сустрэць сонечнае свята працы. Да гэтага патрэбна яшчэ дадаць, што на працягу ўсяго красавіка месяца былі перабоі ў забеспячэнні маслам”⁴². “Што робіцца ў мястэчку Лапічы Асіповіцкага раёна, мне здаецца, гэта недапушчальна: у 5 гадзін вечара збіраецца чарга за хлебам чалавек у сто пяцьдзесят і штурхаюцца, душацца цэлую ноч да сямі-васьмі гадзін раніцы, даўка, лаянка, што робіцца – гэта жах, усякія размовы па кучках размаўляюць, што гэта не можа быць, каб хлеба не хапала ў нашай краіне. Гэта шкодніцтва, гэта робіцца для таго, каб народ абвастрыць да ўлады. Хлеба у нас ёсць колькі трэба, але дзе-

³⁹ У.І.Святлоў. 1926 г. нар., г. Менск. З архіву аўтара.

⁴⁰ НАРБ. Ф. 4, воп. 21, адз. 1044, арк. 6-7. Пераклад з рускай мовы.

⁴¹ Гарадскі адзел камісарыята ўнутранага гандлю.

⁴² Тамсама, адз. 1044, арк. 13. Ліст С.Кагана ў газету “Известия” аб перабоях у гандлі хлебам у Мінску і Гомелі. 11 мая 1937 г. Пераклад з рускай мовы.

небудзь ляжыць і гніе, а людзям не даюць, а асабліва, калі так атрымалася з Беларускам урадам⁴³ і г.д. Увогуле яшчэ здаецца не было ніводнага года, як зараз, збіраюцца жанчыны з дзецьмі, дзеці плачуць, і ніхто не зробіць парадку”⁴⁴.

Па звестках, пададзеных у газету “Звязда”, у 1937 г. у Менск штодзень прыбывала не менш за 10 тыс. абарваных, босых, настроеных анты-савецкі сялян⁴⁵. Праз лісты ў кіраўніцтва пыталіся: “...Справа з крупой, белай мукой дрэнная. Няма гэтага прадукту. Сёння прывезлі два мяшкі крупы [...] шмат пайшлі дамоў так. Аб рыбе, вельмі рэдка бывае рыба. Аб селядках так і няма размовы. Ніколі не бывае, і чаму гэта так у Менску, калі едуць людзі, селядцоў колькі хочаш, а на вёсцы няма. І вось людзі гавораць: “Чаму гэта так, што ў горадзе ёсць колькі хочаш, а нам, калгаснікам, няма ні рыбы, ні селядцоў. Можна быць, няправільнае размеркаванне атрымліваецца. Горад затрымлівае тое, што належыць для вёскі. Можна быць гэта злоўжыванне. Мы ж ведаем, што ўлоў рыбы ў нас вялікі, павінна хапіць усім, калі добра размеркаваць як гораду, так і вёсцы [...] У Менску ў ГУМе мануфактуры колькі хочаш. Вось нашы калгаснікі едуць купляць, а можна быць можна было [на] гэтаму ж самаму кошту прыслаць і ў вёску, каб людзі не душыліся ў горадзе за гэтым таварам”⁴⁶.

Улады пры дапамозе шырока разгалінаванага прапагандысцка-рэпрэсіўнага апарату пераконвалі народ, што ва ўсім вінаватыя ворагі народа. Як сведчаць лісты да ўладаў, рабочыя за адсутнасцю лепшых варыянтаў нярэдка прымалі і такія тлумачэнні. “[...] Адсутнасць прамтавараў (на паліцах – дамскія сумачкі, партфелі і гальштукі – тады як у Варонежскую вобласць, напрыклад, дзе быў нізкаўраджайны год, завезена шмат мануфактуры) вымушае падазраваць наяўнасць нейкай, нявыкрытай яшчэ рукі, якая клапаціва сее незадаволенасць, нар аканні, азлабленне”⁴⁷.

Не будучы ў стане забяспечыць вольны гандаль эканамічна, урад павёў барацьбу з “прадуктовым дэсантам” і чэргамі адміністрацыйна-рэпрэсіўнымі мерамі. У.І.Святлоў успамінае: “Тады загад такі быў, за спазненне на працу каралі. У гастронам, які знаходзіўся там, дзе зараз Інстытут культуры, трэба было чаргу займаць з шасці гадзін. Адноўчы занялі мы чаргу, як заўсёды, у шэсць гадзін раніцы, а пасля з’явіліся два

⁴³ Маюцца на ўвазе рэпрэсіі супраць беларускага кіраўніцтва.

⁴⁴ Тамсама, адз. 1044, арк. 47-48. Ліст у рэдакцыю газеты “Известия” Гуро аб дрэнным становішчы з гандлем хлебам у м. Лапічы Асіповіцкага р-на. 10 ліпеня 1937 г. Арыгінал. Рукапіс. Пераклад з рускай мовы.

⁴⁵ Тамсама, арк. 129.

⁴⁶ Тамсама, арк. 44. Пераклад з рускай мовы.

⁴⁷ Тамсама, адз. 1589, арк. 3-7. Пераклад з рускай мовы.

чорныя варанкі. Выйшлі адтуль два ў цывільным адзенні і пачалі хапаць з чаргі і жанчын, але ў асноўным мужыкоў. Іх адвозілі некуды, таму што, калі адчыняўся магазін – такое стоўпатварэнне было: кожны хацеў атрымаць свае сто грамаў масла. Іх вывозілі за горад і пакідалі там, а яны пакуль назад дабяруцца, канешне, спозняяцца на працу, электрычак не было, дабіраліся нейкімі цягнікамі. А за спазненне – звальненне. Гэта так змагаліся з чэргамі”.

У красавіку 1938 г. у Менску было затрымана 1746 прыезджых купшчыкаў прамтавараў, у траўні – 946, ліпені – 811, чэрвені – 642, жніўні – 1592, верасні – 413 чалавек⁴⁸. Па загаду саюзных уладаў пракуратура павінна была арганізаваць шэраг паказальных працэсаў па справах аб спекуляцыі, НКУС – у месячны тэрмін выслаць з Масквы, Ленінграда, Кіева і Менску ў адміністрацыйным парадку па 5 тыс. чалавек, якія займаліся спекуляцыйнай таварамі шырокага ўжытку. Палітбюро афіцыйна аднавіла сістэму закрытых размеркавальнікаў для пэўных групаў насельніцтва.

У 1939 г. у шэрагу гарадоў спрабавалі наступным чынам змагацца з недахопам прадуктаў харчавання. У Гомелі пад выглядам арганізацыі дастаўкі на дом пачалі прадаваць хлеб па спісах. У Віцебску быў праведзены суцэльны перапіс гарадскога насельніцтва, і на падставе гэтага арганізаваная дастаўка хлеба дадому. У тых раёнах горада, дзе працавала гэтая сістэма, гандаль хлебам у гандлёвай сетцы быў спынены. У Барысаве таксама быў праведзены ўлік насельніцтва, сабраны мяшэчкі для хлеба і атрыманы аванс на аплату дастаўкі хлеба за месяц наперад⁴⁹. У Віцебску і Гомелі ў сістэме развозу хлеба па дамах было занята прыкладна па 1 тыс. чалавек.

Улады павялі барацьбу са стыхійным вяртаннем да мадыфікаванай карткавай сістэмы.

І афіцыйныя дакументы, і прэса таго часу, і сучасныя даследчыкі адзначаюць, што сапраўдным прывілеяваным класам савецкага грамадства сталі рабочыя стаханаўцы⁵⁰. Прапаганда пераконвала народ: стаханаўцам можа стаць кожны; працуй як мага лепш і будзеш жыць прыпяваючы. У сувязі з гэтым цікава паглядзець, што ж куплялі на свой павышаны заробак стаханаўцы. У дадатку да дакладной запіскі ў ЦК КП(б)Б ад 18 снежня 1935 г. аб стаханаўскім руху адзначалася, што “стаханаўскі рух прывёў да значнага росту зарплаты рабочых-стаханаўцаў, у выніку гэтага вырасла патрэба іху высакаякасных прамтаварах”, “маецца вялікі рост

⁴⁸ Тамсама, адз. 1394, арк. 242.

⁴⁹ Тамсама, адз. 1608, арк. 79.

⁵⁰ Аналіз стаханаўскага руху ў цэлым не з’яўляецца мэтай дадзенага артыкула. Гл., напрыклад: Р. Майер. О чудесах и чудовищах. Стахановское движение и сталинизм // Отечественная история. 1993. № 3. С. 64.

культурных патрэбаў і значнае павелічэнне выдаткаў на куплю адзення, абутку” і г.д. Стаханавец віцебскага лесазавада імя газеты “Праўда” Копышка хваліўся: “Я вырашыў, каб жонка часова перастала працаваць, няхай яна выходзіць дзцею, ніводнага дня не праходзіць у мяне без мясновага абеду, дзецi, ідуць ў школу, бяруць з сабой хлеб з маслам ці з салам, у мяне ёсць парасятка і хутка будзе свежае мяса”. Акрамя таго ён купіў жонцы туфлі з галёшамі, старэйшай дачцэ паліто за 132 р., усім траім дзецям – абутак і зімовае адзенне, на што патраціў 220 руб. У планах – паліто меншай дачцэ, а сабе хромавыя боты. Камсамалец таго ж лесазаваду Гарбукоў “развітаўся са старым паламаным ложкам, ён жа не да твару стаханаўцу”, і купіў нікеліраваны ложка за 175 руб., абклеіў пакой шпалерамі, купіў гардзіны. У планах – радыё, паліто жонцы, кушэтка і чатыры добрых зэдлікі. Стаханаўка шчачцінага камбіната Дземідзенка, якая выканалала план на 306,8%, і зарабіла за месяц у два разы больш звычайнага (400 руб.), размеркавала свой заробак наступным чынам: дзіцячаму саду за дзіця за 2 мес. – 36 руб., за кватэру за 3 мес. – 28 руб., купіла дзіцяці паліто – 40 руб., купіла кнігі на 15 руб., астатнія сродкі патраціла на харчаванне. Дземідзенка гаворыць: “Я пачала добра харчавання і звяртаю асабліваю ўвагу на харчаванне дзіцяці, каб яно расло і выходзілася ў лепшых умовах, чым я, збіраю грошы на зімовае паліто, на тэатры і кіно сродкі не трачу, бо атрымліваю бясплатна ад фабкома”. Рабочы Раманоўскі ў лістападзе выканаў план на 182% і зарабіў 450 руб. На харчаванне ў яго пайшло 200 руб., на астатнія грошы ён купіў: дачцэ туфлі за 21 руб. і кофтакчу 7 р. 50 к., другой дачцэ – паліто, трэцяй – чаравікі, чацвёртай – 2 спадніцы⁵¹.

Такім чынам, стаханаўцы набывалі адзенне, абутак, мэблю. Часам сярод набытых прадметаў сустракаюцца музычныя інструменты, нават, піяніна. Разам з тым, нягледзячы на г.зв. “звышвысокі” заробак, паранейшаму актуальным з’яўлялася набыццё і ўтрыманне ўласнага парасяткі, а да прадметаў раскошы належалі паліто і боты.

У значна горшым становішчы, чым рабочыя знаходзіліся сяляне (каля 80% насельніцтва краіны). Яны, разам з пазбаўленымі палітычных правоў (“лішэнцамі”), апынуліся ўвогуле па-за дзяржаўнай сістэмай забеспячэння⁵². Выратаваннем для іхстанавіўся прысядзібны ўчастак. Аме-

⁵¹ НАРБ. Ф. 4, воп. 21, адз. 769, арк. 46-50. Пераклад з рускай мовы.

⁵² Дзяржаўнае забеспячэнне вёскі задумвалася як дапаўненне да самазабеспячэння сялян. Меркавалася, што аднаасобнікі будуць карміцца за кошт свайго гаспадаркі. Для калгаснікаў жа галоўнай крыніцай забеспячэння становіліся калгасныя фонды (тое, што заставалася пасля здачы прадукцыі дзяржаве і стварэння насенных фондаў). З дзяржаўных фондаў у вёску павінна было накіроўвацца галоўным чынам тое, што сяляне не выраблялі самі.

рыканскі даследчык Москофф У. падлічыў, што ў 1940 г. у СССР адэкватным харчаваннем было забяспечана: 60% інтэлігентаў, 43% служачых, 36% рабочых і толькі 3% сялян. Калі ў сярэднім да вайны на гараджаніна прыходзілася 36 кг мяса і сала ў год, то на селяніна – усяго 16 кг⁵³.

Савецкая сістэма дзяржаўнага забяспячэння будавалася ў адпаведнасці з прынцыпамі індустрыяльнага прагматызму: нормы забяспячэння залежалі ад рэгіёну, ведамства, галіны прамысловасці ці прадпрыемства. Фарміравалася новая сацыяльная іерархія, згодна з якой насельніцтва было класіфікаванае па ступені карыснасці. Становішча ў гэтым “табелі аб рангах” вызначалася блізкасцю да ўлады альбо патрэбнасцю для выканання дзяржаўных планаў. Харчовы паёк стаў самым простым інструментам уплыву на грамадства⁵⁴. Аднак гэтая іерархія, па трапнай заўвазе расейскай даследчыцы А. Асокінай, уяўляла іерархію ў беднасці. Адрозненні ў матэрыяльным становішчы групы былі нязначнымі, планка багацця размяшчалася невысока⁵⁵.

Ежа, адзенне, мэбля і інш. становяцца рэчамі статуснымі. Іх колькасць і якасць сведчаць не толькі і не столькі пра прыватныя патрэбы і густы і, нават, не пра даходы савецкага грамадзяніна, але пра яго месца ў сацыяльнай структуры новага грамадства. У савецкім грамадстве фарміруецца культ спажывецкіх тавараў.

⁵³ Moscoff W. The Bread of Affliction, The food supply in the USSR during World War II. New York, 1999. P. 9.

⁵⁴ Аб іншых сродках матывацыі працы рабочых гл., напрыклад: Журавлев С.В., Мухин М.Ю. “Крепость социализма”: Повседневность и мотивация труда на советском предприятии, 1928-1932 гг.”. Москва, 2004; Соколов А.К. Советская политика в области мотивации и стимулирования труда (1917-середины 1930-х годов) // Экономическая история. 2000. № 4. С. 55.

⁵⁵ Осокина Е. За фасадом “сталинского изобилия”... С. 12, 89.